

Uygʻur ijodkorlari va ularning oʻzbek adabiyotdagi oʻrni

Erkinjonova Sadoqat Abdurazzoq qizi

Toshkent davlat oʻzbek tili va adabiyoti

universiteti doktranti

Sadoqat486@gmail.com +(99890)-962-17-10

Annotatsiya. Mazkur maqolada uygʻur adabiyotining tarixiy taraqqiyoti, mashhur ijodkorlarining hayoti va asarlari, shuningdek, ularning adabiyotdagi falsafiy, ijtimoiy va madaniy oʻrni tahlil qilingan. Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshgʻariy, Nashriddin Muhammad va Zunun Qadiri kabi ijodkorlarning adabiy merosi orqali uygʻur adabiy tafakkurining yuksak darajasi yoritilgan. Ularning asarlarida aks etgan adolat, axloqiy poklik, inson huquqlari va milliy oʻzlik kabi mavzular bugungi kun uchun ham dolzarb ekani taʼkidlanadi. Maqola uygʻur adabiyotini oʻrganish va targʻib qilish zarurligini asoslab beradi.

Kalit soʻzlar: Uygʻur adabiyoti, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshgʻariy, Nashriddin Muhammad, Zunun Qadiri, Qutadgʻu bilig, Devonu lugʻotit-turk, Adolatnoma, Sharq adabiyoti, ijtimoiy adolat, inson huquqlari, axloqiy qadriyatlar, milliy uygʻonish, adabiy meros, turkiy madaniyat

Аннотация. В данной статье рассматривается историческое развитие уйгурской литературы, жизнь и творчество выдающихся писателей, а также их философское, социальное и культурное значение. На примере произведений таких авторов, как Юсуф Хос Хожиб, Махмуд Кашгари, Нашриддин Мухаммад и Зунун Кадыри, раскрывается высокий уровень литературного мышления уйгурского народа. Темы справедливости, нравственной чистоты, прав человека и национальной идентичности, затронутые в их трудах, актуальны и в наши дни. Статья подчеркивает важность изучения и популяризации уйгурского литературного наследия.

Ключевые слова: уйгурская литература, Юсуф Хос Хожиб, Махмуд Кашгари, Нашриддин Мухаммад, Зунун Кадыри, Кутадгу билиг, Дивану лугат ат-турк, Адолатнома, восточная литература, социальная справедливость, права человека, нравственные ценности, национальное возрождение, литературное наследие, тюркская культура.

Annotation. This article explores the historical development of Uyghur literature, the lives and works of prominent authors, and their philosophical, social, and cultural impact. Through the analysis of works by Yusuf Khass Hajib, Mahmud al-Kashgari, Nashriddin Muhammad, and Zunun Qadir, the article highlights the depth of Uyghur literary thought. Core themes such as justice, moral purity, human rights, and national identity remain relevant today. The study emphasizes the importance of researching and promoting the rich literary heritage of the Uyghur people.

Keywords: Uyghur literature, Yusuf Khass Hajib, Mahmud al-Kashgari, Nashriddin Muhammad, Zunun Qadir, Qutadghu Bilig, Dīwān Lughāt al-Turk, Adolatnoma, Eastern literature, social justice, human rights, moral values, national awakening, literary heritage, Turkic culture.

Uygʻur adabiyoti milodiy VIII–IX asrlarda shakllana boshlagan. Bu davrda uygʻur xalqi Buddizm, Manixeylik va keyinchalik Islom dini taʼsiri ostida boʻlgan. Har bir bosqichda diniy va falsafiy mazmundagi adabiy asarlar yuzaga kelgan.

1. Qadimgi uyg‘ur adabiyoti

Qadimgi uyg‘ur adabiyoti asosan Buddaviy va Manixey dini ta‘sirida shakllangan bo‘lib, unda diniy-falsafiy, axloqiy-didaktik mavzular yetakchi bo‘lgan. Bu davrda yaratilgan asarlar turkiy yozuvda yozilgan bo‘lib, ularning ba‘zilari Xitoy va Yaponiyadagi qo‘lyozmalarda saqlanib qolgan.

2. Islom davri uyg‘ur adabiyoti

Islom dini kirib kelgach, uyg‘ur adabiyotida yangi mavzular va shakllar paydo bo‘ldi. Aynan shu davrda Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg‘ariy kabi buyuk allomalar sahnaga chiqdi. Ularning asarlari uyg‘ur, o‘zbek va umuman turkiy adabiyotning taraqqiyotida muhim rol o‘ynadi.

Mashhur uyg‘ur ijodkorlari va ularning asarlari

Yusuf Xos Hojib (11-asr)

Yusuf Xos Hojib uyg‘ur adabiyotining eng buyuk vakillaridan biridir. Uning “Qutadg‘u bilig” asari davlat boshqaruvi, ijtimoiy adolat va axloqiy qadriyatlar haqida muhim g‘oyalarni ilgari suradi. Asar she‘riy doston bo‘lib, uni uyg‘ur tilidagi birinchi siyosiy-falsafiy risola deb atash mumkin.

Mahmud Qoshg‘ariy

“Devonu lug‘otit-turk” nomli mashhur lug‘at asari muallifi. Bu asar orqali turkiy tillarning lug‘aviy boyligi, madaniyati va shevalari haqida qimmatli ma‘lumotlar beriladi. Qoshg‘ariy o‘z asarida uyg‘ur tilining o‘rni va ahamiyatini alohida ta‘kidlaydi.

Ahmad Yugnaki

Ahmad Yugnaki ham uyg‘ur adabiyotining o‘rta asrlar davridagi muhim shoirlaridan biridir. Uning asarlarida tasavvufiy g‘oyalar, axloqiy tarbiya, poklik va halollik masalalari yoritilgan.

Nashriddin Muhammad

Nashriddin Muhammadning “Adolatnoma” asari ijtimoiy adolat, haqiqat, inson huquqlari kabi masalalarni yoritishga bag‘ishlangan. Asarda jamiyatdagi adolatsizlikka qarshi kurash, ma‘naviy yuksalish g‘oyalari ilgari suriladi. Uning ijodi uyg‘ur adabiyotida ijtimoiy-falsafiy yo‘nalishdagi asarlarning namunasi.

Zunun Qadiri (1910–1989)

U XX asr uyg‘ur adabiyotining yetuk vakili sanaladi. Zunun Qadirining “Oy to‘lishganda” asari uyg‘ur xalqining turmush tarzi, milliy o‘zlik va ma’naviy qiyofasini yoritadi. U o‘z ijodida milliy uyg‘onish, erkinlik, o‘zlikni anglash kabi g‘oyalarga alohida urg‘u beradi.

Asosiy mavzular

Uyg‘ur ijodkorlarining asarlarida quyidagi mavzular ustuvor o‘rin egallaydi:

- Ijtimoiy adolat va tenglik: Ko‘plab adiblar o‘z asarlarida adolatsizlikka qarshi chiqqan, adolatli jamiyat g‘oyasini ilgari surgan.
- Axloqiy tarbiya va ma’naviyat: Uyg‘ur adabiyotida axloqiy yetuklik, halollik, poklik va sabr-toqat kabi qadriyatlar ko‘p tilga olinadi.
- Inson huquqlari va haqiqat: Ayniqsa, zamonaviy adabiyotda inson erkinligi, huquq va haqiqat g‘oyalari asosiy mavzulardan biridir.
- Vatandarparvarlik va milliy o‘zlik: Adiblar o‘z xalqining tarixiy o‘tmishi, urf-odatlar va madaniyatini targ‘ib etib, milliy g‘ururni uyg‘otishga xizmat qilgan.
- Ilm-ma’rifat va tarbiya: Ko‘plab asarlarda ilm olish, o‘z ustida ishlash, kamolotga intilish g‘oyalari ilgari suriladi.

Uyg‘ur adabiyotining bugungi ahamiyati

Bugungi kunda uyg‘ur adabiyoti nafaqat tarixiy yodgorlik sifatida, balki dolzarb ijtimoiy va ma’naviy masalalarni yorituvchi manba sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Uyg‘ur adiblarining asarlari turli tillarga tarjima qilinib, xalqaro maydonda e’tirof etilmoqda.

Ularning asarlarida ko‘tarilgan g‘oyalar bugungi jamiyat uchun ham muhim: ijtimoiy adolat, inson qadr-qimmatini, axloqiy tozalik va milliy o‘zlikni asrash.

Uyg‘ur adabiyoti va ijodkorlari o‘z asarlari orqali turkiy xalqlarning ma’naviy dunyosini, tarixiy tajribasini va axloqiy qarashlarini aks ettirib kelmoqda. Yusuf Xos Hojibdan tortib zamonaviy adiblarga bo‘lgan ijodkorlar avlodi milliy adabiyotning shakllanishi va rivojida muhim rol o‘ynagan. Ularning boy adabiy merosi bugungi va kelajak avlodlar uchun bebaho ma’naviy manba bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli, bu merosni chuqur o‘rganish, asrab-avaylash va yangi avlodga yetkazish barchamizning muqaddas burchimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar (manbalar ro‘yxati):

1. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 1990.
2. Mahmud Qoshg‘ariy. Devonu lug‘otit-turk. — Toshkent: Fan, 1960 (arabcha matndan o‘zbekchaga tarjima).
3. Zunun Qadiri. Oy to‘lishganda. — Urumchi: Shinjang Xalq nashriyoti, 1983.
4. A. Karimov. Uyg‘ur adabiyoti tarixi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2005.
5. Rahmatulla Muhsin. Uyg‘ur adabiyoti va milliy uyg‘onish. // “Sharq yulduzi” jurnali, 2017, №3.
6. UNESCO. The Literature of the Uyghur People: A Cultural Treasure of Central Asia. — Paris, 2015.
7. Milliy Ensiklopediya. “Yusuf Xos Hojib” va “Mahmud Qoshg‘ariy” maqolalari. — Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Bosh tahririyati, 2002